

Kapitola 3

Japonská slovní zásoba

1. část

Jazykové skupiny a množiny slov

Řekli jsme na začátku první kapitoly, že člověk své zkušenosti, ať už s konkrétními, očima viditelnými objekty nebo s beztvárymi abstraktními pojmy a metálními pochody pojmenovává slovními výrazy "kotoba". Možnost dávat jména si vytváříme tříděním rozmanitých objektů, pojmů a mentálních pochodů je doslava nepřeborné množství a přísně vzato, ani jedna věc není stejná jako druhá. My však mezi vši tou rozmanitostí nalézáme společné rysy, na jejichž základě je možné slučovat, co sloučit lze, a naopak podle rozlišovacích rysů rozlišujeme, co je třeba rozlišit. Dlouhou dobu od vzniku řeči se člověk v tomto směru činil a tyto počitky kupil, aby nakonec trojjediný celek zkušenosti, slovního výrazu a významu nabytí svazující moci jako společenský úzus v lidské komunitě. Jako takový sice nutně zahrnuje i určitou míru variability, přesto je pro jednotlivce v dané jazykové skupině závazný. Jazykové skupiny se však mohou v jednotlivostech různit v tom, jak rozlišují zkušenosti nebo kudy vedou dělicí čáry jejich jinosť. Rovněž měřítko pro to, co označujeme termínem jazyková skupina, jsou velmi rozrůzněná. Pokud budeme například srovnávat v co nejširším měřítku skupinu hovořící jazykem japonským se skupinami hovořícími anglicky a čínsky, zjistíme, že rozlišení zkušeností vykazuje celou škálu rozporů a že na každém kroku objevujeme osobité rysy rozličných zájmů, úvah a pocitů.

Začneme-li od příkladů nejmaterialističtějších, zjistíme ve skupině hovořící japonsky hluboký zájem o druhy ryb; slov (přesněji morfémů) označujících jednotlivé druhy ryb je velké množství. Z pohledu anglicky nebo čínsky hovořící skupiny se může náš vypjatý zájem v tomto směru jevit jako nesmysl, vždyť to, čemu říkáme "šusse uo" ("růst ryby"), znamená, že jsme si osvojili různé názvy odpovídající jednotlivým fázím života ryby, takže např. z malé "wakaši" vyrostle postupně "inada", "warasa" a nakonec "buri" (*Seriola quinqueradiata*). Naopak v anglicky mluvící skupině znají dělení **bull**, **cow**, **calf** (býk, kráva, tele) tam, kde v japonštině máme jednotný název "uši". Z hlediska japonštiny nám v tomto případě připadá označení **prvotními slovy** (*ičidži-go*) zbytečné, protože pro případ potřeby máme takzvané **druhotné složeniny** (*nidžikóseigo*) vzniklé přidáním afixů označujících pohlaví a stupeň dospělosti - "ouši" (býk), "meuši" (kráva), "kouši" (tele).

Ve způsobu utváření jazyka se tak odráží rozdíl mezi dvěma způsoby života, jedním soustředěným na rybolov, druhým na chov dobytka. Odlišný způsob života dal zrod bohatství slov pro ryby v japonštině a pro zvířata v angličtině. (V řečtině, zejména ve staré řečtině měli rovněž bohatství slov pro druhy ryb). Když si zkusmo nalistujeme ve slovníku čínštiny nebo v japonském znakovém slovníku radikál (významový ukazatel) "kůň", s překvapením zjistíme, kolik najdeme různých ideografů, a tedy i různých slovíček rozlišujících detailně samce, samici, stáří koně, dokonce i vybarvení

srsti. Známe i úsloví "na jih lodí, na sever koňmo", které lapidárně odkazuje ke způsobu života severních národů putujících v koňském sedle.

Na této úrovni bychom patrně mohli vybírat příklady do nekonečna, jisté však je, že utváření ucelených slovních množin v jazyce není ničím jiným než tvárněním prožitku, citění a mínění jazykem. Také se stále rozmáhá styk mezi jazyky a služba, již může poskytnout pokrok v myšlení, citění, třídění, prožívání, atd., jedné jazykové skupiny skupině druhé, spočívá v oživení myšlení, citění, třídění, prožívání této skupiny cestou přejímek buď v podobě překroucených slovních výpůjček nebo překladů slov a výrazů. V japonštině je obrovský počet slov nazývaných **kango** (sinojaponská, "chanská" slova), která byla do japonštiny přejímána průběžně od 8. století, dále slov zvaných **jógo** ("západní slova"), to jsou slova přicházející do japonštiny ze západních jazyků od 19. století (obecně se jim říká **gairaigo** - "cizí slova"), a konečně tzv. **waseikango**, což jsou sinojaponská slova vzniklá v Japonsku při překládání termínů v souvislosti s přejímáním západní vědy a osvěty. Tento mohutný příliv kvantitativně potlačil čistě domácí slova **wago** ("japonská slova"). S přejímáním sinojaponských slov *kango*, "západních" slov *jógo* i s domácí produkcí sinojaponských složenin jako překladů nových termínů souvisí mnoho zajímavých otázek, které však patří do oblasti dějin japonského jazyka, kde také musí být náležitě prozkoumány. Na tomto místě je třeba uvést, že zbytnění japonštiny pod vlivem cizích jazyků se týká spíše slov civilizačních, nikoli slov denní potřeby, zatímco takzvanou **základní slovní zásobu** (*kiso goi*) nezbytnou k zvládnutí každodenního života můžeme téměř úplně pokrýt japonskými slovy *wago*. (Je známo, že z jednoho tisíce slov základní slovní zásoby je více než šedesát procent slov *wago*. Čím víc základní slovní zásobu redukuje, tím vyšší je podíl *wago*). Všichni dobře víme, že angličtina byla do značné míry ovlivněna francouzštinou, což je v kulturních dějinách země nepřehlédnutelný fakt, a co se základní slovní zásoby týče, určitě tam nastala situace velmi podobná naší, japonské.

2. část

Množina slov s významem ukazovacím

Protože se nyní zamýšlíme nad otázkou, jak vlastně je v jednotlivých tvarech (morfémech) japonského jazyka podchycen význam, nutí nás to obrátit pozornost k množině slov odkazujících do oblasti mimopředmětné. V nich by se podle našich očekávání mělo zrcadlit chápání a citění členů skupiny hovořící japonským jazykem, tedy Japonců. Co nás v této souvislosti napadne jako první, bude asi množina slov s významem ukazovacím (demonstrativ) reflektujících náš způsob odkazování. Soustava demonstrativ je znázorněna na obr. 39.

		ZÁKLAD	OBJEKT	MÍSTO	SMĚR	PŘÍVLASTEK
TVARY URČITÉ	OZNAČENÍ BLÍZKÉHO	KO	KORE	KOKO	KOČIRA	KONO
	OZNAČENÍ PROTĚJŠÍHO	SO	SORE	SOKO	SOČIRA	SONO
	OZNAČENÍ VZDÁLENÉHO	A	ARE	ASOKO	AČIRA	ANO
TVARY NEURČITÉ		DO	DORE	DOKO	DOČIRA	DONO

Obr. 39

Víme, že například v angličtině vystačíme se dvěma určitými zájmeny *this/that* a stejně tak v čínštině nám postačí dvě slova *če/na*. V japonštině ale stojí za povšimnutí tři určité tvary "KO/SO/A". Tříčlenný soubor určitých tvarů není výsadou japonštiny; setkáváme se s ním i ve španělštině a italštině. Zatímco dvojice ukazovacích zájmen representují protiklad odkazu k "blízkému" a "vzdálenému", v japonštině máme navíc tu zvláštnost, že odkazujeme i k něčemu, co není ani vzdálené, ani blízké. Říkali jsme tomu "označení středu" (*čúšó*), tedy ukázání na něco, co se nachází uprostřed mezi vzdáleným a blízkým. Vadí nám však, že je to určení dosti nepřesné, proto se pokoušíme zavést termín "označení protějšiho" (*taišó*). O smyslu této terminologické záměny se budeme moci snadno přesvědčit. Sedím teď sám na zahradě a z jednoho konce ukazuji na něco, co mě zaujalo. V této situaci použiji dvě demonstrativa - pro "blízké" z řady "ko" a pro "vzdálené" z řady "a". Řekneme-li,

Kono ki mo karekakete iru.
(Tento strom také usychá.),

bude se to týkat stromu v mé těsné blízkosti. Naopak věta

Ano ki wa daidžóbu kana.
(Jestlípak je tamten strom v pořádku?)

se bude týkat stromu rostoucího o kus dál. Kde ještě je blízké a odkud začíná vzdálené určují veskrze proměnlivá psychologická hlediska a to, že se v této situaci nevyskytuje objekt, na který odkazuje zájmeno "sore", na věci nic nemění. Jakmile nám někdo vstoupí do zorného pole a objeví se tak partner pro rozhovor, otevírá se v té chvíli prostor pro "sore". Řekneme-li,

Sono ki mo karekakete iru ne.
(Ten strom také usychá, že?),

znamená to, že se ze stromu, na který jsme až do této chvíli ukazovali slovy "kono ki", stává "sono ki" v okamžiku, kdy se k němu postaví příjemce našeho sdělení. Stejně tak se strom, na který jsme poukázali slovy "ano ki", změní na

Sono ki wa daidžóbu ka ne.
(Ten strom je v pořádku, ne?)

sotva se v jeho blízkosti objeví člověk, na něhož se s těmito slovy obracíme. Ve chvíli, kdy jsme někde o samotě, jsou prostorové poměry dány hlediskem blízké/vzdálené stejně jako v angličtině nebo v čínštině. Jakmile se však objeví příjemce našeho sdělení, je i jemu v daném prostoru vyměřen jeho díl a on pak na objekty, kterým přiznal místo v blízkosti druhého komunikanta, také poukazuje demonstrativy z řady "so" trojčlenného paradigmatu. Můžeme tedy říci, že máme dobrý důvod zaměnit dlouhou dobu používaný termín "čúšó" ("označení středu") pro řadu "so" za termín "taišó" ("označení protějšku").

Důležité je, že svému adresátovi přiznáváme rovný díl sdíleného prostoru, a neméně důležitá je i okolnost, že v tomto prostoru je stanoviště mluvčího vůči stanovišti adresáta na protější straně. Znamená to nejen že používám demonstrativa z řady "so" s odkazem ke všemu, co je dle mého soudu v jeho blízkosti, ale že používám i demonstrativa řady "ko" s odkazem ke všemu, co je dle mého soudu v mé blízkosti. Skutečná vzdálenost mezi mnou a adresátem mého sdělení je relativní a není nijak problematická. Když totiž při poměřování obou dvou stran usoudíme, že je něco blízko k jedné straně, přiznáváme tím zároveň, že k druhé straně to blízko není. Dá se tedy říci, že psychologicky jsou demonstrativa z řady "ko" a "so" ukazateli vzájemné interakce komunikující dvojice. Použijeme-li v situaci, kdy je příjemce sdělení přítomen a probíhá dvousměrná komunikace, demonstrativa z řady "a", znamená to, že referent se nalézá nejen mimo můj vyhrazený prostor, ale i mimo prostor vyhrazený adresátovi; stojíme proti němu bok po boku a právě toto rozmístění se odráží v demonstrativech řady "a". Když jeden z nás řekne,

Ano ki wa nan no ki dešó ka.
(Co asi je támhleto za strom?),

poukazuje na objekt vzdálený nám dvěma, kteří stojíme vedle sebe a upíráme zrak stejným směrem. Tato úvaha nás přivádí k novému utřídění demonstrativ "ko/so/a" v japonštině znázorněnému na obr. 40. Je totiž lépe posuzovat tento problém z hlediska momentu, kdy se na scéně objeví druhý komunikant a jeho příchodem je narušeno směřování odkazu k blízkému i k vzdálenému v podobě, v jaké existovalo v době jeho nepřítomnosti.

O SAMOTĚ		VE DVOU		
BLÍZKO MNE	KO	KO	BLÍZKO MNE	STOJÍME PROTI SOBĚ
		SO	BLÍZKO POSLUCHAČE	
DALEKO OD MNE	A	A	DALEKO OD OBOU	STOJÍME VEDLE SEBE

Obr. 40

Zdá se, že pro japonštinu je příznačné zejména ono sdílení společného prostoru, který si nikdo nemonopolizuje, naopak si v něm komunikující strany činí nárok na rovný díl. Ponechme ale na chvíli tyto otázky stranou, stejně se k nim budeme ještě

vracet, a podívejme se, jak vypadá různé použití demonstrativ v běžné jazykové praxi. Z toho co bylo dosud řečeno vyplývá, že používáním demonstrativ "ko/so/a" obstaráváme v místě komunikace tu nejzákladnější orientaci. V japonštině je však jejich použití mnohem častější a sahá i mimo rámeček místa komunikace. V řadě takových případů si uvědomujeme, že demonstrativa ani zde neztrácejí své základní rysy, že si je naopak udržují tak jak jsme to znázornili na obr. 40.

Není jistě třeba připomínat takzvané ukazatele kontextové, ale i kromě nich máme v japonštině třeba příklady, kdy použitím demonstrativa člověka pokáráme:

Kora t!
(No tohle!)

Tento způsob pokárání zanechává dojem tvrdého neosobního výpadu zřejmě proto, že demonstrativum z řady "ko" zde vtahuje do svého pole působnosti objekt, na který ukazuje (v tomto případě peskovanou osobu), takže v konečném důsledku si tím mluvčí vytváří mocenskou pozici vládce nad životem a smrtí. Ve větě

Sora mata cume wo kanderu!
(Zase si koušeš ty nehty!)

odpovídá "so" zcela přirozeně situaci, kdy někdo svým chováním přinutí druhého, aby jej vzal na vědomí a se sebezapřením jej vybědl k zamyšlení se nad sebou. Stejně tak je přiměřenou pobídkou i pouhé

Sore t!
(Co je to ?!)

Mluvčí se snaží, i když pobídka nevychází z jeho vůle, aby tak působila a byla svým způsobem rozkazem vedoucím k pozitivnímu činu. Uslyšíme-li,

Ara, mata tabako wo sutteraššaru?
(Copak, vy už zase kouříte?),

chápeme, že výrazu s demonstrativem "a" použil lékař, aby vyjádřil, že přes veškerou péči jste právě vy nesplnil jeho očekávání. Je to pozoruhodné uplatnění základního rysu tohoto jazykového prostředku, který zde určitý fakt vykazuje do uctivé vzdálenosti jak od příjemce sdělení, tak od mluvčího. V pohádkách se zase setkáváme s demonstrativem řady "so", např. ve spojeních typu

Mukaši, mukaši aru oširo ni, sore wa sore wa ucukušii ohime-sama ga sunde imašita.

(Dávno, dávno už tomu, tenkrát, kdysi bydlela na jednom zámku krásná princezna.

Jak vysvětlit použití "so", když "mukaši, mukaši" ("dávno, dávno") je vzdálené vypravěči i posluchačům a zdánlivě by se sem hodilo spíš "are wa, are wa"? Pravděpodobně sem demonstrativum řady "so" patří proto, že odkazuje k údaji vnímanému mimo dosah působnosti mluvčího, k údaji, který se v tomto případě nachází vně vypravěčského subjektu, a "so" jej v konečném důsledku přibližuje objektivnímu pohledu naslouchající strany. Stejně tak v následující větě

Sore wa kare mo gundžin da kara ne, džitto šite wa irarenakatta no sa.
(Jak víte, je to taky voják, proto prostě nevydržel být chvílku v klidu.)

se "sore" vyskytuje bez určitého referenta, pouze kvůli objektivizaci. Uvedme ještě několik příkladů s demonstrativy z řady "a". V následující větě například vidíme obratně použité demonstrativum z řady "a" jako krycí označení ve slangu:

Oi, are wa motte kitaró na!
(Hele, nepřines bys tu věcičku!).

Demonstrativa v řadě "a" totiž staví komunikující partnery vedle sebe a tím, že se obě strany uzavírají vůči něčemu (někomu) dalšímu s vědomím určitého spojení, může pak snadno dojít ke spiklenectví. Ve větě, již rázně mluvčího zarazím,

Hén, anna koto itterá.
(To je ňáký divný, co tu meleš.)

je v poněkud pokleslém tónu mezi řádky řečeno, že dotyčný nemá mluvit z cesty, že ani já (příjemce) tomu přece nevěřím. Neznámého člověka zpravidla oslovíme

Anó, čotto sumimasen.
(Okamžik, prosím, promiňte.)

a vždy při tom použijeme demonstrativa z řady "a" i přesto, že se oslovená osoba obvykle ke mně obrátí a stane se tak mým posluchačem. Jestliže v tomto případě použijeme demonstrativa stavícího nás vedle sebe, znamená to nepochybně, že nám jde o to, aby nevznikl pocit nějakého protivenství nebo podezření.

The difference between *sono* and *ano*

Mr. Lerner wanted to be excused from the office for a few hours yesterday afternoon because a friend of his was coming to Japan and he had to go to the airport to meet him. He explained to Mr. Mori, the director, that his friend was coming and added,

Ano tomodachi-wa Nihon-e hajimete kimasu.
(This is the first visit to Japan for that friend of mine.)

Mr. Mori said it was all right for him to go, but Miss Yoshida, who was with them, later told him that he should have used *sono* instead of *ano*.

* * *

To refer to something physically close to the speaker, *kono* or *kore* is used; to refer to something close to the listener *sore* or *sono* is used, and something far from both the speaker and listener is referred to with *are* or *ano*.

However, when you refer to something non-physical, different rules apply. When you refer to someone or something that the listener knows, you use *ano*, and otherwise you use *sono*. (*Kono* is used when you want to emphatically refer to it.) If the listener knows the person you are referring to, you say

Kinoo Yamada-san-ni aimashita. Ano-hito, genki-deshita-yo.

(I met Mr. Yamada yesterday. He was very fine.)

But when the listener has not met Mr. Yamada, you

have to say

Kinoo Yamada-to yuu hito-ni aimashita. Sono-hito-wa daigaku-no toki-no tomodachi-desu-ga . . .

(I met a Mr. Yamada yesterday. He is my friend from university days.)

Since Mr. Mori does not know Mr. Lerner's friend, Mr. Lerner should have said *sono tomodachi* instead of *ano tomodachi*.

Sometimes one forgets that the listener has not met the person, and in such cases the conversation will be as follows:

A: *Kinoo Yamada-san-ni aimashita.*

B: *Haa . . .*

A: *Ano-hito genki-deshita-yo.*

A: *Ano-hito-tte, watashi mada atte-nai-to omoimasu-ga.*

A: *Soo-soo. Shitsuree-shimashita.*

(A: I met Mr. Yamada yesterday. B: Oh? A: He was very fine. B: Mr. Yamada . . . I believe I haven't met him yet. A: That's right. Excuse me.)

Sochira, kochira used as personal pronouns

When Mr. Lerner came back to the office from lunch, Miss Yoshida was talking on the phone. She seemed to be arranging an appointment; she said

Sochira-ga yokereba, kochira-wa kekkoo-desu.
(lit. If that direction is okay, this direction is okay.)

Mr. Lerner understood that she meant that if something was all right with the listener she would not mind it, but he wondered if *sochira* and *kochira* can always be used in place of “you” and “I.”

* * *

Such words as *kore*, *kono* and *kochira* are used to refer to something close to the speaker. From this usage, *kochira* is often used to mean “this person” as in

Yoshida-san, kochira-wa Suzuki-san-desu.
(Mr. Yoshida, this is Mrs. Suzuki — said when introducing someone.)

In the same way, *kochira* is used to mean “I” or “we” as in

Kochira-wa nanji-demo kamaimasen.
こちらは 何時でも かまいません。
(Any time is all right with me/us.)

On the other hand such words as *sore*, *sono* and *sochira* are used to refer to something close to the listener. From this usage, *sochira* can refer to the listener as in

Kochira-wa kamaimasen-ga, sochira-wa doo-desu-ka.

(We don't mind, but what about you?)

Or, in another example, a telephone conversation,

Son: *Okaasan, genki?*

Mother: *Ee, kochira-wa genki-yo. Sochira-wa?*

Son: *Un, kochira-mo genki-da-yo.*

(Son: How are you, Mom? Mother: I'm fine. How about you? Son: I'm fine, too.)

But this does not mean that *kochira* and *sochira* are used to mean just “I” and “you.” *Kochira* actually means “person(s) belonging to this side or my side” and *sochira* means “person(s) belonging to your side.” When one uses these words, one is conscious of the contrast between the listener and himself, whether one is actually referring to a single person or to more than one person. They cannot be used as in

Kochira-wa isogashii-desu. (I am busy).

Sochira-wa owarimashita-ka.

(Are you through?)

unless the two sides — the speaker's and the listener's — are being contrasted.